

АБЗИЙ КЫДЫРОВ – САТИРИК

Борбучалова Б.Ж.

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети, улук окутуучу

Кыскача мазмуну: XX кылымдын 20-30-жылдар аралыгында адабияттын башка түрлөрү, жанрлары менен кошо жаралган кыргыз сатирасы да мурунку оозеки түрдө айтылып, куудулдук, чечендик өнөрлөр менен тамырлаш, жанаша түшүнүк сыяктуу бирдей каралган жагдайлардан обочолонуп, өзүнчө «түтүн булатып», бөлүнүп чыкты. Көбүнчө мындай сандык жана сапаттык жаңылануулар 1950-жылдардан башталып, анда адабиятыбыз жаңы чыгармачыл күчтөр менен толукталган. Ал калемгерлерибиздин бири акын-сатирик Абзий Кыдыров да көпчүлүккө ошол өз мезгилинин чыгармачыл өкүлү катары таанылды. Чыгармачыл инсандардын катарында биз макалабызда сөз кылууну туура көрүп отурабыз. Ал эми анын ыр жыйнактарынан, гезит - журналдардын беттеринен орун алган сатиралык ырлары, тамсилдери, аңгемелери, фельетондору, пародиялары ж.б. чыгармаларынын дээрлик көпчүлүгү окурмандардын көңүл борборунан түнөк таап келет.

Ачкыч сөздөр: сатира, юмор, роман, аңгеме, поэзия, акын, сатирик, жыйнак, алдабият, чыгарма.

САТИРИК – АБЗИЙ КЫДЫРОВ

Борбучалова Б.Ж.

Бишкекский государственный университет им. К. Карасаева, старший преподаватель

Аннотация: Кыргызская сатира, которая создавалась наряду с другими видами и жанрами литературы в 20-х и 30-х годах 20 века, была изречена в прежней устной форме, коренилась в искусстве комедии, ораторского искусства. Большая часть этих количественных и качественных обновлений началась в 1950-е годы, когда наша литература пополнилась новыми творческими силами. Среди творческих людей мы хотели бы упомянуть в нашей статье. И его сатирические стихи, басни, рассказы, фельетоны, пародии и т. д., которые печатались в его поэтических сборниках, газетах и журналах. Практически большинство его произведений находятся в центре внимания читателей.

Ключевые слова: сатира, юмор, роман, рассказ, поэзия, поэт, сатирик, сборник, литература, произведения.

ABZIY KYDYROV IS A SATIRIST

Borbuchalova B.J.

Bishkek Humanitarian University named after K.Karasaeva, senior teacher

Abstract: Kyrgyz satire, which was created along with other types and genres of literature in the 20s and 30s of the 20th century, was uttered in the same oral form, rooted in the art of comedy, oratory. Most of these quantitative and qualitative renewals began in the 1950s, when our literature was replenished with new creative forces. Among the creative people we would like to mention in our article. And his satirical poems, fables, stories, feuilletons, parodies, etc., which were published in his poetry collections, newspapers and magazines. Almost most of his works are in the center of attention of readers.

Keywords: satire, humor, novel, short story, poetry, poet, satirist, collection, literature, works

Киришүү: Күчтөнүп фонтан болуп атылайын,
Желмаян,жегичтергекатылайын
Арамза, ушакчыны ашкерелеп,
Алдыңа жакут болуп чачылайын. (А. Кыдыров)

Совет доорундагы кыргыз сатирасынын активдүү өкүлдөрүнүн бири - Абзий Кыдыров болчу. Анткен менен, аталган калемгердин чыгармачылык көркөм дүйнөсү соңку мезгилдерде гана изилдене баштагандыгын эске алганыбызда чындыгында буга чейин андай атайын колго алынган илимий иштин объектисине айланбай келди. Албетте, бирин - экин юбилейлик жана гезиттик макалаларды (адабий) кошпогондо өзү теңдүү көптөгөн калемгерлер сыяктуу эле анын чыгармачылыгы да «көптүн арасында, көчтүн карасында» дегендей, калың топтоп көрүнбөй, башкалардан бөлүнбөй (бааланбай) келаткандыгы ойлонтпой койбойт. Ырас, кээ бир акын - жазуучулардан сөөмөй менен көрсөтө турган артыкчылыкты, өзүнө жеке таандык чыгармачылык өзүнчөлүктү табыш кыйла кыйынчылыкты жаратат. Ал эми сатирик - акын, Абзий Кыдыров жараткан көркөм дүйнө, адабий- эстетикалык изденүүлөр кенен сөз кылууга муктаж десек болот. Албетте, жогоруда көрсөтүлгөндөй, акындын чыгармачылыгына болгон кызыгуу айрым изилдөөчүлөр тарабынан кийин гана башталып, ошол саамалыкты улантуу зарылчылыгы азыр да актуалдуу бойдон калууда. Албетте, сөз А.Кыдыровдун сатиралык чыгармалары жөнүндө болмокчу.

Теманын актуалдуулугу жана максаты: Адабий чыгармачылык ишмердүүлүгү эрте башталып, биринчи ырлар жыйнагы мындан алтымыш жылдан ашуун (1956-ж.) убакыт мурун жарык көрсө да, андан бери көптөгөн ырлар, прозалык жыйнактардын автору болгон А. Кыдыров жөнүндө, анын сатиралык чыгармалары туурасында кеңири адабий- теориялык иликтөө иштери да соңку мезгилде соолгун тартып кеткени эч кимге жашыруун эмес. Чындыгында ал кыргыз окурмандарына чебер лирик- песенник, балдар акыны жана такшалган сатирик - юморист, котормочу катары белгилүү болчу. «Азыр акын чыгармачылыгына кылдат көз жүгүртүп отурсак, анын түзгөн көркөм дүйнөсү өзүнчө дайра болуп ага баштагандай. Анын толкундарында «акын жана Ата Мекен», «акын жана махабат», «акын жана бала» деген асыл сапаттар калкып жүргөндөй. Мындагы бир өзгөчөлүк - ал дайраны күлкү жылоолой жүрөт. Ушул өзөндүн боюнда туруп акын менен бирге жылмаясың, күлөсүң. Себеби, акын күлкүнү (сатира менен юмор) жактырган, чыгармачылыгында коню ала жүргөн калемгер" [1]. Анын сатиралык ырлары, тамсилдери, жанытмалары, аңгемелери, азил-шакабалары адабиятыбыздын өзүнчө бир баалуу кенчине айланды. Муну биз коркпой, эч кандай күмөн санабай туруп эле айтсак болот. Себеби, мындай чен - өлчөмдөгү бааны, көкөлөткөн сөздөрдү жалаң гана белгилүү акын-жазуучуларга, адабият-маданият ишмерлерине, ардак наамдуу адамдарга айтып жүрүп көнгөнбүз. Ошондуктан

жогоруда биз айткан А.Кыдыров жөнүндөгү учкай сөз айрымдар үчүн жаңылыш түшүнүк катары кабылданышы да мүмкүн. Ал эми кимде - ким мунун ак-карасын билгиси келсе, аталган автордун чыгармачылыгына атайлап көңүл буруп, жакындан таанышып чыкса ишенет деген ойдобуз. Өзгөчө биздин бүгүнкү күндөгү окурмандар, айрым билимдүү эле адамдар, адабиятчы - окумуштуулар арасында 60-жылдардан кийин адабиятка келген калемгерлер жөнүндө жакшы ой - пикир айтсаң, «кантип эле ошондой даражага жетсин», «анын жазып койгон эмнеси бар» дегендей маанайда кабылдашып, текеберсинген мамиле жасашат. Биз бүгүнкү күндө кыргыз сатирасынын активдүү өкүлдөрү катары таанылган акын - жазуучулар: М.Турсуналиев, Ж.Алыбаев, Э.Ибраев, А.Кыдыров, Ж.Рысбаев ж.б.чыгармачылыгы жөнүндө жеткиликтүү сөз кылбай, кийинки муун буларды билбей калышты. Болбосо, улуттук адабиятыбыздын бир бучкагы болгон сатира жана ушул багытта өз чыгармачылыгын жолго коюп келген калемгерлердин көркөм изденүүлөрү, адабий табылгалары кеңири өңүттөн сөз кылууга муктаж десек болот. Соңку убактагы корголгон диссертациялык изилдөөлөр, жарыяланган монографиялык эмгектер бул көйгөйдү толук, аягына чейин чече албайт. Ошондуктан, бул маселенин үстүндө дагы да күч үрөп, жапа тырмак изилдөө иштерин колго алуу зарылчылыгы күн тартибинде курч бойдон турат. Анан калса, мурункудай бир беткей идеологиянын кысымынан кутулуп, эркин эл, эгемендүү мамлекет болгон учурда өзүбүздүн адабий жүзүбүзгө (сатиралык) өзүбүз көлөкө түшүргөндөй болуп, соңку сатирик акын - жазуучуларыбыздын көркөм туундулары жөнүндө жеткиликтүү планда сөз кылбай келатканыбыз да чындык эмеспи. Тескерисинче, ошол ХХ кылымдын 60-жылдарынан кийинки улуттук адабиятыбыз, анын ичинде кыргыз сатирасынын өнүгүү багыттары, жеткен чектери менен өксүк жерлери жөнүндө атайын изилдөө иштерин жүргүзүү бүгүнкү кыргыз адабият таануу илими үчүн башкы зарылдык болууда. Мына ушул өңүттөн алып караганда, сатирик-акын А.Кыдыровдун чыгармачылыгы бир-эки ооз ой-пикир айтууга негиз берет.

Акын өзүнүн сатиралык ырларында, мейли ал жатып ичер жан бактыны ырдайбы, же жел таман ушакчы менен бузукуну сынга алабы, же жөн эле жолдоштук азил-тамаша салабы, же болбосо баарында акын - сатирик А.Кыдыровдун өз жүзү, баскан-турган жандуу кыймыл-аракети, сүйлөө манерасы, жазуу стили байкалып турат. Кайдан, качан, кандай сатиралык чыгармасын окубайлы, андагы сатиралык каармандын жүзү бизге тааныш. Анткени, ал адабий каарман турмуштан иргелип алынган типтүүлүк деңгээлинде сүрөттөлүп, коомдогу зыяндуу илдеттер көз алдыбызга тартылат. Ошол адабий сатиралык каармандын турушун карикатуралык мүнөздө ачууда автордун бийик чыгармачылык даярдыгы, сүрөттөө чеберчилиги, талант-дарамети башкы орунда турары бышык.

Акын - сатирик А.Кыдыровдун чыгармачылыгында жанытмалар басымдуу

орунду ээлейт. Автор аталган сатиралык жанр аркылуу эл ичинде зыяндуу жорук-жосундарды, тескери адамдык сапаттарды жымсалдап, акырын жылдырып айтып отуруп аягында сатиранын, юмордун чыга алгыс торуна чырмап, чоктуу отуна кактайт. Ал торго илинген адам оңойлук менен чыгып, бат эле түсүн, өзүн өзгөртө коюп, оңолуп кетпейт. Автор чыгармаларында бул жагынан өтө кылдат жана чебер. Күлкүнүн объектисине айланган сатиралык каарманды окурман өзү жан дүйнөсүндө актап же күнөөлөп, айыпка жыгабы же мактап аны азаттыкка чыгарабы, ал өзүнүн жеке жумушу. Бирок, сатиралык чыгарманын баш каарманы дайыма терс көрүнүштөрдүн алып жүрүүчүсү, коомчулуктун антипатиясына ылайык келген күлкүлүү, анан калса траги-комедиялуу каарман экенин эсибизден чыгарбоого тийишбиз. Бул жөнүндө көп эле айтылса да, бир мисал келтирүүгө туура келет. Орус, кыргыз адабиятын тең орток изилдеп өткөн белгилүү адабиятчы, профессор, Е.К.Озмитель: «Вопрос о характере Чацкого не однозначен. Автору этих строк более всего импонирует точка зрения А.В. Луначарского, со следующим, однако, уточнением; в силу того, что положительный герой выступает действующим лицом в комедии- жанре сатирическом, на него ложится, не может не лечь, тень комического. Конечно, сам по себе характер Чацкого отнюдь не комичен. Страстность благородных порывов, вера в высокие чувства и идеалы, трагические переживания беспредельно искренни: и возвышенны. Но положение, в которых он оказывается, порою комичны». [2] Албетте, мындан сатиралык чыгармалардагы оң образдын алган орду жөнүндө чоң талаш-тартыштардын болгондугун, түрдүү көз-караш, ой - пикирлердин бар экендигин дагы бир жолу эстейбиз. Биз жогоруда сөз баштаган акындын жанытмалары жөнүндө кеп учугун уласак, анда аталган жанр кыргыз сатирасы үчүн жаңы термин же чыгармачылык салаа эмес, башталышы биздин улуттук профессионал адабиятыбыз алгач көз жаргандан баштап кошо жаралып, бүгүнкү күндө сатиранын өтө ийкемдүү жанрларына өсүп жетти. Мына ушул жанрларды өнүктүрүп, өргө жетелеген таланттуу адамдарыбыз: С.Карачев, А.Токомбаев, С.Сасыкбаев, К.Маликов, А.Убукеев, Ж.Бөкөнбаев, М.Элебаев, М.Алыбаев, Р.Шүкүрбеков баш болгон залкар талант ээлери баштап, ал эми бүгүнкү күндө А.Кыдыров өндүү калемгерлер тарабынан улантылып келе жатат. Негизинен, жанытмалар өтө оперативдүү жанр катары саналып, ал аркылуу сындалып же сүрөттөлгөн жагдай сөзсүз өзүнүн өтө курчтугу, кыска жана нускалуулуугу менен айырмаланат. Бул сапаттык белгилер көбүнчө ыр түрүндөгү жанытмаларга туура келет.

Ошондон улам бул жанр баштапкы мезгилдерде жанытма бир эле убакта фельетон деп да аталып жүргөн экен. [3] Бирок, кийин турмуш өзү далилдегендей, бул эки жанр экөө эки башка экендигин, бири-биринен айырмаланып турарын түшүндүк. Экөө тең эл ичиндеги кыңыр - кыйшыктуу иштерди, терс көрүнүштөрдү ашкерелөө милдетин

өтөсө да фельетон ото так, маанилүү маселелерге арналып, көбүнчө документалдуу мүнөздө жазылса, жанытма өзүнүн атына заты шайкеш келип, кээ бир терс көрүнүштү жандатып, ачык айтпаса да «уугум сага айтам, уулум сен ук», «керегем сага айтам, келиним сен ук» дегендей мааниде акырындык менен чымчып түшүндүрөт. Бул жагынан алганда, жанытма көркөм прозага бир топ эле жакын. Бул ачыктан-ачык, бетке тике чыгып, шар айтканга Караганда алда канча таасирдүү жана сүрөттөө мүмкүнчүлүгү да кенен экендигин баса белгилөөгө болот.

Кызматта биз деп,
Коллективдин атынан сүйлөйт.
Иш жүзүндө баарын,
Жалгыз өзү бийлейт.
Бошотчусун бошотуп,
Ийлөөчүсүн ийлейт.
Жарыш сөздө жарылдап,
Жаны калбай сүйлөйт
Мисал үчүн ал: күйгүзүш үчүн,
Күйүп жаткан отту үйлөйт.
Биз деген сөздү мындайлар,
Жан багат кармап бетке,
Катыгын берип колуна,
Кагуу керек четке. («Сүйлөйт элдин атынан»)

Мындай «эргул» жетекчи сөрөйлөрдү акын жогорку жанытмасында ийине жеткире сындап, ашкерелейт. Анан калса, алардын кулк- мүнөзүнө чейин иликтеп, жыйналыш - жыйындарда оозу менен орок оруп, опурулуп- жапырылып иш жүргүзгөн адамдардын карикатуралык элесин ото билгичтик менен сүрөттөйт. Адатта, отту үйлөп күйгүзөт, ал эми күйүп жаткан отту үйлөсө, көп учурда күч алып күйөт, кээде жалп өчөт. Автор мына ушул турмуштук эпизод- түшүнүктү өз орду менен чыгармага пайдалануу менен элдин атынан сүйлөп, элдин адал эмгегинин эсебинен күн көргөн жетекчи адамдардын мүнөз, келбетин сатиралык боек-штрихтер менен белгилеп, көзгө тартып көрсөтөт.

Элдин элдигин, нарк-насилин, эртеңки келечегин ойлосо, сатиралык чыгармаларда орун алган жоболондуу жоруктарды жоюуга камылга көрүп, катуу күрөш жүргүзүү зарыл. Бул жагынан алган да, сатирик А.Кыдыровдун ээлеген орду өзүнчө.

Достук азилдер кыргыз адабиятында Мидин менен Райкандардан башталып, бүгүнкү күндө улуттук сатирабыздын эң ийкемдүү жанрына айланды. Акын Абзий

Кыдыров да ошол достук азилдерди жазууну улантып, өзүнүн айрым калемдештерине арнап азил-чыны аралаш ой - пикирлерин багыштады:

Кош айтышып ага-тууган, дос-моско,
Тоо силкинтип кеткен элеңиз космоско.
Андан бери айлар айга алмашты,
Жети жолу жердин бетин кар басты.
Жылдыздардан карай берип коз талды,
Дале болбой акыябыз асманды.
Үмүт кылып,
Жок дегенде жомок жазып берер деп,
Шыктандырып толкундатар жаш жанды. (« С.Эралиевге»)

Бар жактан күчкө толгон баралыңда,
Жарылдап дүйнөгө жар саларыңда,
Не болгон баягыдай үнүң чыкпайт,
Сын жактан көп көрүнбөйт карааның да.
Тынч гана каламьңды кынга салып

калдыңбы («Махабаттын аралында»). («К.Бобуловго») - деп ар бир калемгердин өзүнө жараша ийгилиги менен кемчилдиги жеңил мүнөздө тамашага алынып, сатиралык сындын жумшак мүнөздө айтылгандыгы айрым мүчүлүштүктөргө жол берген замандаштарды какус-кукус кылуу менен аларды чыныгы чыгармачылык ишке чакырат. Мындан тышкары акын А.Кыдыровдун калеминен жаралган «Шоңур» аттуу аңгемелер жыйнагы да өзүнчө сөз кылууга арзыйт. Анда Шоңурдун жоруктары кадимкидей эле анекдоттор сыяктуу күлкүлүү маанайда жазылган. Алар негизинен өспүрүм балдарга арналып, ошол чөйрөнүн психологиясы, кыймыл - аракети, дүйнө түшүнүгү кыска-кыска аңгемелер аркылуу берилет. Кыргыз сатира өнөрүндө ар бир сатириктин өзүнө таандык жаралган сатиралык каармандары болот. Мисалы, М.Турсуналиевдин Чапанбайы, Ж.Алыбаевдин Индирбайы, Э.Ибраев эл арасында кандай белгилүү болсо, А.Кыдыровдун Шоңуру да ошондой мүнөзгө ээ. Калемгерлер бул каармандар аркылуу коомдогу эң зыяндуу көрүнүштөрдү, адат - салт, жөрөлгөлөрдү ашкерелеп, түшүндүрөт. Бул каармандар элдин эсинде, окурмандардын оюнда такай сакталат.

Изилдөөдөгү жыйынтыктар: Биз сатирик - акын А.Кыдыровдун эки гана ыр жыйнагынын мисалында [5] сөз кылдык. Автордун калган ыр жыйнактарынан орун алган ар кыл жанрдагы чыгармалары дагы келечекте атайын иликтөөгө алынмакчы. Ырас, автордун чыгармачылыгы айрым кемчиликтерден да куру эмес. Алар жалпы эле сатирик калемгерлерге мүнөздүү десек ашыкча болбос. Ал эми акын - сатирик, лирик-

песенник, котормочу А.Кыдыров жөнүндө сөз болгондо, кыргыз адабиятында, анын ичинде улуттук сатирабызда өзүнчө орду бар, үнү, жазуу стили калыптанган калемгердин чыгармачыл көркөм дүйнөсү көзгө тартылат. Мейли, акын балдар темасында жазабы, мейли махабат же Ата Журт темасы болобу, мейли чучукка жете сындалган сатира, куйкумдуу какшык, жанытма, адамдын акыл-эсин алга сүрөгөн фантазия-калптары, таамай тийген тамсилдери, жолдоштук азилдери болобу, анын баары акын - сатирик А.Кыдыровго гана таандык боекторго, сүртүмдөргө, адабияттык штрихтерге ширелген. Мына ушуларды окуп олтуруп кыргыз поэзиясы, анын ичинде сатиралык поэзия дагы эле жашап жатканына ишенебиз жана ак дилден кубанабыз.

ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. **Айтымбетов.О.** Балалыктын асманы. \ \ Ала Тоо, 1981, №9, 54-б.
2. **Озмитель Е.К.** Человек и литература в меняющемся мире. – Б., 1997, стр. 28.
3. **Жигитов.С.** 20-жылдардагы кыргыз адабияты.-Ф.,1984.
4. **Жигитов.С.** Кыргыз совет адабиятынын тарыхы. - Ф.,1987.
5. **Таянган тоом - Мекеним . - Ф.,1971.**